

DEBRECZENI ATTILA

Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi (Egy nemzeti narratíva formálódása)*

„Hősvértől pirosult gyásztér, sóhajtvá köszöntlek,
Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács!”
(Kisfaludy Károly: *Mohács*) (1825)

„Harmatozó homály borúl a' szemére,
Ha teként az Útas ez iszonyú térre;
Epedő szívvel dől oszlopod' kövére,
Népünk, 's ditsősségünk' temető-helyére!”
(Batsányi János: *Székes-Fejér-Vári Professor
Virág Benedek Úr' Társunkhoz.
Kassán, Karátson' Havában, 1789*)

Mohács egyike a nemzeti identitás fundamentális emlékezhelyeinek, jelentése egyértelmű és a legszélesebb körben konszenzuális. Egy narratíva részeként azt jeleníti meg, hogy a nemzet felemelkedését és 'nagylétét' 'eltemeti' a belső viszály okozta tragikus széthullás. E narratíva (nem kis mértékben a *Himnusz* által) a nemzet mint másodlagos közösség kollektív identitásának meghatározó kulturális alakzatává vált, s a ceremoniális kommunikáció reflektálatlan használatában kortalannak és időtlennek tűnik.¹ Pedig (Kölcseyvel némiképp szabadon szólván) az egyes narratíváknak, szintűgy mint az egyes embereknek, megvannak az ő különböző koraik.² Sok máshoz hasonlóan a jelen esetben is a 18. század végéhez köthető a formálódás meghatározó szakasza, amikor az addig különféle kontextusokban értelmeződött különféle toposzok a máig érvényes jelentésű kulturális alakzattá állnak össze. Az elemeknek persze nem mindegyike rögzül még ekkor sem, s a későbbiekben is megfigyelhetőek elmozdulások, de a narratíva jelentésszerkezete lényegét tekintve már kialakul. Az alábbiakban a megformálódás eme pillanatának leírására vállalkozunk, amely pillanat a század végének kialakuló hírlap- és folyóirat-nyilvánosságához kötődik, szorosabban véve a *Magyar Museum*hoz és Batsányihoz.

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport keretei között az MTA, illetve az OTKA (K 81585) támogatásával jött létre.

¹ E fogalmak szemléleti összefüggéseire nézve lásd DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 86–89.

² A *Nemzeti hagyományok* első mondatának parafrázisa.

A Virág Benedekhez szóló programvers a Magyar Museumban

Batsányi a *Magyar Museum* szerkesztését teljes egészében a II. kötetel veszi át, miután Kazinczy nemcsak kiválik a folyóiratot jegyző társaságból, de szerzőként sem jelenik meg többé benne. A II. kötet 1. számát már egyedül Batsányi állítja össze 1790 tavaszán, s ennek a programos első számnak a nyitóverse az 1789 decemberében íródott *Székes-Fejér-Vári Professor Virág Benedek Úr' Társunkhoz* című episztola.³ Többszörösen is alkalmi költeményről van szó: elsőrendűen válasz Virág Benedeknek a *Magyar Museum* előző számában megjelentetett versére,⁴ értelemszerűen kötődik az abban tematizált korabeli török háború eseményeihez is, illetve elég egyértelmű nyíltsággal reflektál az új helyzetre, melyet az idézett elő, hogy II. József ígéretet tett az országgyűlés összehívására (erről a hír 1789 decemberének lelegején jelent meg a hírlapokban).

Az alkalmiság elsődleges szintje a Virág Benedekkel való közvetlen diskurzusban ragadható meg. A vers első és utolsó két szakasza keretet képez e tekintetben („Barátom! / Vettem Leveledet...” – „Jövel hát, Barátom...”), jelentőségük azonban nem merül ki a vershelyzet pusztá megteremtésében, egyértelműen a költőszerep felnövesztésének helyévé válnak.⁵ A 3–6. versszakok a Virág által megénekelt háborús sikerekre utalnak, a török birodalom vesztét vizionálva („Végső romlás várja Ómár' maradékít”), a 24–35. szakaszok pedig jóval hosszabban, a horatiusi hajó-toposz felhasználásával az aktuális helyzetben feleledő reménynek adnak hangot a haza sorsának jobbra fordulását illetően („Véget ér szenvedett erőszak' igája, / Kedvet nyér hallatlan húsége' példája; / 'S talán meg-indulván József-is reája, / Bízott partra jutand hánykódó bárkája”).

E különböző szinteken jelentkező alkalmiság által áthatott részek közrefognak azonban egy hosszabb elmélkedést, amelynek nincs közvetlenül aktuális vonatkozása. A 7–23. szakaszokban kibomló világszemle-toposz⁶ keretében múltból vett példákat idézve általános érvényű tanulságok fogalmazódnak meg az emberiség és a haza sorsára nézve. Ez a „régí magyarság barokkos, hiperbolás-allegorikus képstílusából átszármazott építőelem”⁷ a klasszicista versépítési technikáktól sem távolállón *térbeliesíti* az elvont gondolatiságot, helyek közötti és időbeli mozgásba vetítve ki azt. Már a vers elejének Virág Benedekhez szóló felütését követően a „Meg-jártam Múzsáddal

³ *Első folyóirataink: Magyar Museum I.*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, 255–260. E vers inkább évtizedekkel későbbi címén lett ismeretes: *Serkentő válasz Virág Benedekhez*, azon változat eltérései azonban számottevőek a *Magyar Museum* első közléséhez képest. A folyóirat szerkesztésében történt változásról részletesen lásd *Első folyóirataink: Magyar Museum II.*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, 33–49.

⁴ *Vitéz Gróf Nemes György' Ditsérete (Magyar Museum I., i. m., 193–194.)*, erre Batsányi lábjegyzetben is utal.

⁵ Lásd DEBRECZENI, *i. m.*, 364–367. A jelenséget – Porkoláb Tibor fogalmával – panteonizációként írhatjuk le. PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjainknak pantheonja épül”: Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*, Bp., Anonymus, 2005, 63–69.

⁶ Vö. erre nézve, a századvégi magyar előfordulások felsorolásával SZAUDER József, *Az Estve és az Álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., Szépirodalmi, 1970, 124–130.

⁷ *Uo.*, 129.

Szelim' bús országát" sor is ezt a módszert alkalmazza a korabeli török háborúra vonatkozó gondolatok megfogalmazásához, a 7. szakasz így ezt folytatva építi fel a világszemle-toposz pozícióját: „Innét emelkedvén elmémnek szárnyára / Klíóval szállottam Apolló' halmára; / 'S fel-vévén a' Földet szemem' tzirkalmára, / Úgy néztem a' Népek' változó sorsára.”⁸

A szemle során először (a 8–10. szakaszban) az emberi nem állandó önpusztító háborúságai fölötti borzadás fogalmazódik meg, mint Szauder József kimutatta, nagyrészt Bessenyei és a testőríró francia mintái nyomán.⁹ Ezután azonban már a haza sorsának példái következnek, s e tekintetben Batsányi nem a Bessenyeitől átvett mintát követi, hanem egy történeti katalógus elemeit fűzi össze a szándékolt tanulság felépítése céljából. Három szakasz (11–13.) a honfoglalás és a hon megtartása miatti véráldozatokat idézi meg, a következő három ennek színtereiről Várna és Mohács térségére vezet, az ott elesett ifjú királyok tragédiájával együtt a haza elbukásán keseregve, majd a 17–19. versszakok a mohácsi csatamezőt mutatják be az emlékezés helyeként, ahogy a mottóban idézett sorokban is látjuk. A szemlét záró négy szakasz nem az emberiség, hanem a haza sorsa fölötti elmélkedés tanulságait vonja le immár, középpontba a legkártékonyabbnak tartott 'egyenetlenséget' állítván, melyet „Pokol' rút fajzása”-nak nevez.

Lényegében együtt is vannak a legfontosabb narratíva-elemek: a honszerzés és megtartás, a nemzeti nagylét és a nagylétet eltemető tragikus csatavesztés, illetve a belső széthúzás ostorozása. A narratíva azonban még nem minden elemében kiforrott. A kettős honfoglalás gondolatának itteni megjelenése már a később rögzült szerkezetet mutatja, de a nemzeti nagylét megjelenítésére alkalmas nevek körül még nagy a bizonytalanság. A *Magyar Museum* változatában „Árpád', István', László' híres Onokája” szerepel a 19. versszakban, ezt saját példányában Batsányi utóbb a „Árpád', Lajos', Mátyás' híres Onokája” névsorra változtatta, majd ezt is áthúzva alakította ki a később kötetébe bekerült szöveget: „Árpád szabad népe, híres unokája”, amely a vers végének mindvégig változatlan formulájával alkot így párhuzamot („Nyájasb szemmel nézzen Nagy Árpád' Népére”).¹⁰ Ugyancsak nem egyértelmű a nemzeti sorstratégia megnevezése, hiszen Mohács mellett ott szerepel Várna, még ha kisebb terjedelemben is, de a felsorolásban egyenrangúként.

A narratíva elemeinek kiforratlansága nyilvánvalóan összefüggésbe hozható azzal, hogy nem társult még hozzájuk a szükséges energiájú megidéző jelleg sem. Jól mutatja ezt az, hogy a világszemle-toposz által keretezett eme magyar vonatkozású példatárhoz lábjegyzetek társulnak, s csak ide társulnak lábjegyzetek. Kettő Anonymus

⁸ S majd ennek lezárása is hasonlóképpen történik a 24. versszakban: „De hová, oh Múzsám, gyászos énekeddel?”

⁹ SZAUDER, *i. m.*, 126–127.

¹⁰ *Batsányi János összes művei I. Versek*, kiad. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1953, 301.

Gestáját idézi a szkíta és honfoglaló ősökkel kapcsolatban, kettő Palma Károly Ferenc népszerűsítő történeti munkáját I. Ulászló és II. Lajos halálával összefüggésben, egy pedig a mohácsi csatavesztés pontos idejét adja meg, s hírt ad egy ottani emlékoszlop léteiről. Úgy tűnik tehát, e nevek és helyek a szerző szerint még magyarázatot igényelnek, nem lehet a pusztá említésük általi egyértelmű jelentésképződésre hagyatkozni.¹¹ E szerzői belátás jogosultságát akkor érthetjük meg pontosabban, ha megvizsgáljuk a narratíva-elemek korabeli kontextusait, amelyekben a kortárs nyilvánosság számára értelmeződtek, illetve azokat az alternatív narratívákat, amelyek lényegében ugyan- ezen katalóguselemekből építkezve más jelentéskonstrukciókat hordoznak.

Katalóguselemek a kortárs nyilvánosságban

Batsányi világszemle-toposzának történeti példatárában elsőként a kettős honfoglalásra történik utalás. A Pannóniára való történeti jog és a hajdani középkori államkerettel való folytonosság a 'regnum' képzetét a rendi natio identitástudatának szer- ves részeként értelmezte. A kettős honfoglalás Kézai Simon által összefoglalt gondolata a hun-magyar azonosságra és folytonosságra épül. Az Attila által egyszer megszerzett ország elveszett ugyan, de a hunok leszármazottai, a magyarok visszaszerez- ték azt. Anonymus *Gesta Hungarorum*ának XVIII. század közepi felfedezése és köz- readása e hagyomány átértelmezésére teremtett lehetőséget: az ország végső megszer- zésére, a megtelepedésre került át a hangsúly, de a hun hagyomány megtagadása nél- küül. A 'regnum' helyébe fokozatosan a 'territórium' került fő identitásképző elemként, Attila mellé pedig felnövekedett Árpád, mint a rendi natio melletti új identitásválto- zatokat is integrálni képes területiális elv reprezentánsa.¹²

E hagyománykapcsoló művelet meghatározó szakasza éppen az 1780-as, 1790-es évek fordulója volt. Anonymus *Gestáját* 1746-ban adták ki, s ez idő tájt még javá- ban születtek a jezsuita szerzők hun témájú latin nyelvű művei, elsősorban kisépo- szai, amelyek előbb még birodalmi ideológiát jelenítettek meg, utóbb azonban foko- zatosan a rendi natio ideológiai kereteihez idomultak.¹³ De ekkortájt (II. József gyer- mekségének idején) készült el Ráday Gedeon Árpádról szóló eposzának előhangja is, amely viszont csak 1787-ben a *Bétsi Magyar Múzsában* látott napvilágot,¹⁴ mi-

¹¹ Ezt támasztja alá az az Orbán László által említett Kazinczy-emlékezés is, amely egy Mohácsról szó- ló 1784-es beszélgetést idéz fel (*Az útbaigazított emlékezet Kazinczynál: Identitásminták Kazinczy önélet- rajzi szöveghálózatában – a kulturális emlékezhely gondolatának megjelenése*, I. a jelen számban, 96.).

¹² E bekezdés tömör összefoglalása másutt kifejtett gondolatmenetünknek, amelyben az elvi-szemléle- ti alapok, a részletes példaanyag és a vonatkozó szakirodalom feltárása is megtalálható (DEBRECZENI, *i. m.*, 2009, 217–240, különösen: 234–236.).

¹³ Lásd erről SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták: fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., Amfipressz, 1993.

¹⁴ 1787. ápr. 4., 7–8.

kor is helyi értéke egészen más lett: a vergiliusi értelemben vett honfoglalási eposz első próbájaként úttörő pozícióba került. Ekkor már készülöben volt Dugonics András *Etelkája* is, melyre szerzője ugyancsak eposzként tekintett,¹⁵ hogy aztán 1788-as megjelenésével, majd 1792-es bővített kiadásával meghatározó hatást gyakoroljon a honfoglalás ideologikus interpretációjára, lényegében elvégezvén a hagyománykapcsoló műveletet (kiegészítve azt a karjeli, azaz a finnugor leszármazás gondolatával is).¹⁶ Ezt az értelmezést láthatjuk Batsányi episztolájában és az Anonymus Gestájából vett idézetet tartalmazó lábjegyzeteiben. Az „Árpád onokája”-formulát Batsányi még ugyanazon számban egy másik versében is alkalmazza, akárcsak Virág Benedek egy 1790-es költeményében.¹⁷ Ez s ennek változatai, valamint az „Attila fiai”-, „Attila vére”-szerkezetek egyre gyakrabban tűnnek fel a korabeli periodikákban, s immár egymás szinonimáiként alkalmaztatnak a korabeli magyarságnak a dicső ősökkel való folytonosságát hangsúlyozó megnevezéseként.

A jellegzetesen történeti vonatkozású további említéseket nem számítva van még egy markáns összefüggés, elsősorban Attila alakja körül. A *Mindenes Gyűjtemény* 1789. július 4-ei számának egy könyvismertetése (a frissen indított lap második számának második közleménye) a magyar nyelvről való elmélkedésbe fordul át, s ennek során állítja a szerző, minden bizonnyal Péczeli József, Priszkosz rétor idézve: „A Magyar Verseknék már nagy kedvességek vólt Átilla idejében.”¹⁸ Batsányi a *Magyar Museum* 1788-as előbeszédében ugyancsak említi ezt,¹⁹ s mindkét helyen egyértelmű, hogy nem a honszerzés, hanem a műveltség kontextusa rajzolódik a személy köré. A nemzeti nagylétet reprezentáló névsor további elemei is ebben az összefüggésben kerülnek Attila mellé. Batsányi előbeszéde e két nagy királyt mint a műveltség terjesztőjét is említi,²⁰ a *Mindenes Gyűjtemény* idézett cikke példák sorával bizonyítja

¹⁵ Lásd Dugonics erre vonatkozó írását. Vö. SZILÁGYI Márton, *Dugonics András ismeretlen önéletrajza 1786-ból*, ItK, 1997/3–4, 394–399.

¹⁶ Minderről lásd az *Etelka* modern kiadásának Penke Olgától származó tanulmányait: DUGONICS András, *Etelka*, kiad. PENKE Olga, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

¹⁷ Lásd *Magyar Museum I., i. m.*, 285, 376.

¹⁸ *Uo.*, 27.

¹⁹ „az *Attila*’ idejében-is vóltak *Tyrtaeusink*’s *Bárdussaink*, kik a’ Magyar fegyver’ diadalmait énekekkel magasztalták, ’s nevedek Vitézeinket Attyaik’ követésére, ’s Hazájok, szabadságok’ védelmére, gerjesztették” (*Uo.*, 9.)

²⁰ „*Hunyadinak* fényes uralkodása alatt, *Buda* a’ Tudományok’ virágzása által még a’ fegyver-zörgés közt-is egészsz *Európát* maga’ tiszteletére ragadta [...] Ha a’ mi Magyar *Nagy Lajosunk*-is hajdan szélessen terjedett birodalmaiban, a’ törvény székeknél a’ Deák helyébe a’ Magyar Nyelvet helyeztette volna; ha *Hunyadi Mátyásnak* olly nagyon, és valójában méltán, el-híresedett Udvara, Magyarúl beszéllvén, *Vitéz János*’s több akkorban virágzott nagy Férjfiak, munkáikat Magyarúl írták volna; ha Törvényeink, köz-dolgaink, pereink, Oskolai könyveink ugyan-azon Magyar nyelven készültek volna: boldog Isten! mire nem mehetünk volna! mennyire nem különböznék állapotunk mostani sorsunktól!” (*Uo.*, 9–10.)

ezt Mátyásra,²¹ Szentjóni Szabó László pedig Nagy Lajos királyra nézve.²² Csak azt vetik a szemükre egyöntetűen, hogy a latin nyelv használata a magyar helyett igen nagy hátramaradást okozott a későbbi korokban.

Mindebben a tudós hazafiság beszédmódjának jellegzetes érvelésmódját ismerhetjük fel, amely a hazafiságot a vitézség eszményétől alapvetően különböző közegben, a műveltség közegében értelmezi.²³ A régi dicsőség így immár a vitézség és a tudományok pártolásának együttes értékeihez kötődik e beszédmódban, példái megegyeznek a régi dicsőségre szokásosan említett példákkal, csak az argumentáció bővül ki. Sőt, beleépül ebbe még a jó király toposzának érvrendszere is. „Sokszor, közönséges ruhába öltözve járta-el a falukat s városokat; tudakozta az igazságnak kiszolgáltatását; meg-büntette a szántt-szándékkal vétkező Tiszt-viselőket; és gyakran ő-maga, ezen hízelkedni nem-tudó durva községnek eggyűgyű, de hamisság nélkülváló, itélet-tételéhez alkalmaztatta magát.” Hogy mennyire toposzról van szó, azt talán az is érzékelteti, hogy e sorok nem Mátyásról szólnak (amint azt kulturális reflexeink alapján gondolhatnánk), hanem Nagy Lajosról, s Szentjóni már idézett szövegéből valók,²⁴ amely aztán meg is állapítja: „Nem elégedett-meg úgy, Szent Istvántól fogva, egy Királlyával-is Magyar Ország, mint Lajossal.”²⁵ Lajos vagy Mátyás tehát a jó király prototípusaiként jórészt hasonló vonásokkal tűnnek elő, legfeljebb csak az adatolható események, helyszínek, nevek cserélődnek az aktuális személynek megfelelően. Funkciójuk az országvédő és a hódító vitézségben, a tudományok pártolásában és kiteljesítésében, valamint a belső egység biztosításában, a jó és bölcs uralkodásban testet öltő nemzeti nagylét reprezentálása.

Batsányi Virág Benedekhez szóló episztolájában azonban a nemzeti dicsőséget reprezentáló katalógusnak kisebb hely jut, mint az e dicsőség elveszéséhez köthető névsornak (a várnai és a mohácsi csatának és az e csatákban meghalt két ifjú király-

²¹ A részletes kifejtést így foglalja össze igen tömören és pontosan: „Mindenek meg-vallják, hogy abban az időben nem taláztatott a Királyok közt Mátyáshoz fogható, sem vitézségére, sem böltsességére, sem a tudományok szeretésére nézve. – A Budai Könyvtár csak leg-első volt; s a Magyar Monárkiának egyik határa volt a hóltt Tenger, a másik pedig az Adriatikum. – De nagy hátra-maradásunkra lett a több okok között Eleinknek a Deák nyelvhez való szeretetek?” (Uo., 28.)

²² A meghódított országok és tartományok felsorolását így végzi: „valóságos Ura és Királlyá volt Lajos anynyi Országok s Tartományoknak, a mennyit egy idejebéli Fejedelem sem birt egész Európában; – és a mellyeknek már ma még csak neveikkel sem élünk. Ő hozta-által Visegrád Váranak szűk falai közül, Attyának olly kedves lakó-helyéből, Budára a Királyi Udvar. [...] Ő adott Pétsett az öldöklő fegyvereknek rettentő zörgése között-is békességes, nyúgodalmas szállást a Múzsáknak; s a Böltsésegnek szelidítő tejjével táplálta Eleinket, hogy, a szüntelen-tartó véres hadakozások miatt lassanként ki-vetkezvén emberiségéből, el ne kegyetlenedgyenek.” (Uo., 349.)

²³ Minderről lásd összefoglalásunkat: DEBRECZENI, *i. m.*, 197–216.

²⁴ *Magyar Museum I., i. m.*, 349.

²⁵ (Uo.) Lásd még: „Az ő jól-tévé uralkodását, melly negyven egész esztendőig tartott, meg nem háborította semmi békételenség, semmi belső zendülés, vagy zúgolódás. Lajos alatt hágott-fel Magyar Ország a ditsőségnek leg-felsőbb póltzára; a honnan az-után valamint lassanként alább-alább szállott, úgy soha többé oda vissza nem juthatott. Lajos alatt volt boldog a Haza.” Uo.

nak). Az is feltűnő, hogy míg a honfoglalás és a nemzeti dicsőség példatára, mint látuk, különféle összefüggésekben gyakran feltűnik a korabeli nyilvánosságban, addig Várna és Mohács említéseinek száma ezekhez képest csekélynek mondható:²⁶ így éppen fordított a helyzet, mint Batsányi versében. Még feltűnőbb azonban, hogy az ismert említések is jobbára történeti jellegűek, vagy pusztán időszak behatárolására szolgálnak (még az olyan formulák is, mint a „mohácsi veszedelem”),²⁷ tehát a „nemzeti nagylét” és a „nagy temető” Batsányi költeményének kortárs közegében még nem képeztek egybetartozó szerkezetet, sem retorikailag, sem a narratívaképzés szempontjából. Ugyancsak nem kapcsolódott hozzájuk szervesen a visszavonás témája. Látható, hogy a „belső egyenetlenség” Batsányinál sem közvetlen kiváltó oka az elbukásnak, erre nézve inkább a lábjegyzetek Palma Károly Ferenctől származó idézetei igazítanak el, amelyekben az ifjú királyok készületlensége, meg gondolatlansága és a gonosz tanácsadók szerepe kerül elő. A visszavonás időben is a csatavesztések utáni helyzet jellemzőjeként említődik, s még inkább egyfajta általános tanulságként kerül a világszemle-toposz végére (aminek persze visszafelé ható érvénye is lehet).

A Batsányi-vers megjelenésével lényegében egy időben nyomtatásba került *Egy szóra!* című Pántzél Dániel-költeményt említhetjük mindössze arra való példaként, hogy az „egység” hiánya közvetlenebb kapcsolatba kerül a várnai és más csatavesztésekkel.²⁸ Az azonban talán nem véletlen, hogy itt Várna jelenik meg, s nem Mohács, ugyanis a Hunyadiak Bessenyei és Horváth Ádám munkáiban (Voltaire és Péczeli nyomán) eposzok hőseivé váltak,²⁹ s Horváth a *Hunniás* 2. könyvét egészében a várnai csatának szenteli. Figyelemre méltó, hogy ebben a műben a csatavesztés okának megnevezése hasonló a korabeli többi említésben találhatóakhoz: a megkötött békének a pápai követ szorgalmazására, Hunyadi ellenében történt felrúgása büntetést érdemlő hitszegés volt, így a csatavesztés és a király halála lett a büntetés.³⁰ A *Hunniás*ban ugyanakkor fontos

²⁶ Az *Orpheus*ban például egyáltalán nem fordulnak elő.

²⁷ Lásd *Pozsonyi Magyar Múzsza*, 1787, 148., 151; *Bétsi Magyar Múzsza*, 1787, 803.; 1789, 117–118; *Hadi és más nevezetes történetek*, 1789. aug. 21., 129–130.; *Mindenes Gyűjtemény*, 1789, II. negyed, XIX. levél, 1790, III. negyed, IV. levél; *Magyar Kurír*, 1790. június 8., 657. Az említett hírlapi helyek hozzáférhetőek digitalizálva (és részben repertórium feloldozásban) az MTA–DE Klasszikus magyar irodalmi textológiai kutatócsoportnak a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárral közösen létrehozott adatbázisában (http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/regi_f_h.php).

²⁸ A vonatkozó rész a versben így hangzik: „Edgyesség, ’s ért Tanáts birja az országot, / Ezeknek nem léte, de a’ Magyarságot / Eleitől fogva ugy öszve rontotta, / Hogy Várnát, ’s más helyt is vérrel borította.” (*Magyar Kurír*, 1790. május 28., 608. A közlemény P. D. monogrammal van szignálva.)

²⁹ Bessenyei Mátyásról szóló eposzát Batsányi ismertette hosszú idézetekkel a *Magyar Museum* 2. számában (*Magyar Museum I., i. m.*, 74–88.), Horváth Ádám pedig 1787-ben tette közzé a Hunyadi Jánosról szóló *Hunniást*, mindkettő Voltaire *Henriade*-ja és Péczeli *Henriade*-fordítása, a *Henriás* nyomán és inspirációjára készült.

³⁰ Az 5. könyvben erre Hunyadi maga így emlékszik vissza, mintegy summázatául a történeteknek: „Mikor a’ Julián Fő Pap’ unszoltára, / Meg-szegtük a’ hitet; kit a’ szent óltárra / Le tevénk; az egék kétszer nagy próbára / Ki tettek, e’ bűnnek megboszszerűsára.” (*Hunniás*, Győr, 1787, 180.)

szerepet kap a „belső egyenetlenség” elítélése is, az 5. könyvnek lényegében ez a témája,³¹ de semminemű kapcsolatba nem kerül a várnai csatavesztéssel és általános érvényű nemzeti tanulssággá sem növekszik. Topikus-allegorikus jellegű elem marad, amelynek elsőrendűen az eposzi cselekmény kibontakozásában van funkciója. Ez is azt bizonyítja, hogy a vizsgálatunk tárgyát képező narratíva elemeit a Batsányi-vers kortárs nyilvánosságában különféle, egymással jobbra kapcsolatban nem lévő kontextusokban szemlélhetjük, előfordulásaik változó mennyisége és intenzitása mellett. Éppen ezért érdemel különös figyelmet egy amúgy nem túlzottan érdemdús költemény, amely ezeket az elemeket egységes (igaz, a Batsányi-versétől eltérő) narratívaként jelenítette meg.

Alternatív narratívák a kortárs nyilvánosságban

A *Bétsi Magyar Múzsza* 1788. május 17-i, 24. számában megjelent *Rövid Hadi-Tanáts* (amely a következő, 25. számban fejeződött be) Etédi Soós Márton szerzeménye, aki 1792-ben eposzi igénnyel hosszú versezetet ad majd ki a mohácsi csatáról *Magyar Gyász* címmel. A vonatkozó szakirodalom rendre hivatkozik ez utóbbira, az előbbire azonban nem találtunk utalást. A *Rövid Hadi-Tanáts*ban Jupiter egybehívja az isteneket, mert Mars hadat akar indítani a törökök ellen, „edgy gyenge Poéta” ezt kihallgatja és közzé teszi, melyik isten mit mondott a tanácsban. A szempontunkból fontos rész Mars hosszabb bevezető szónoklata,³² amely a háború indoklását tartalmazza, igen sajátos módon. Mondandója e rész első öt szakaszában lényegében annyi, hogy „Fegyvert fogok egyszer; mert immár ideje” és „Magom-mellé vészem vitéz Magyarimat.” Innentől kezdve a rész végéig a magyarok dicsőséges őseit és gyászos csatavesztéseit megidézve érvel a törökök elleni hadrakelés mellett, mintha az elsőrendűen és kizárólagosan a magyarok által megvívandó háború lenne.

Mars szónoklatának ezen tizenkét versszakka leginkább négy háromszakasos egységre bontható, bár a kifejtés némileg önismétlő jellege miatt e szerkezeti séma semmiképp nem tekinthető plasztikusnak. Először a vitéz szkítákat említi, amely „Nemes Népnek Atilla vezére”, s amely az Ister, azaz a Duna partján „Országot formála”. Ezt követően a törökök és a tatárok dúlásait, a velük való hadakozás véráldozatait és a nyomukban járó pusztítást idézi meg, majd újabb felsorolás következik, a dicsőséges győzökről (Nagy Lajos, Hunyadi János és Mátyás) és a csatavesztésekről (Várna, Mohács, ez utóbbival kapcsolatban II. Lajos). Az utolsó három sor a buzdításé („No-

³¹ Ahogy a könyv élén álló summában olvashatjuk: „A' kevélység, irigység, vissza-vonás, és párt-ütés öszve-esküdnék Hunyadi ellen [...] A' Magyarok' pártossága miatt el-idegendvén Hunyadi; minden erejét a' Királynak ki-szabadítására fordítja.” (Uo., 152.)

³² Ez tizenkét versszak a 196–197. oldalon, a teljes vers digitalizált formában megtalálható a következő címen:

http://ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/99761/1/BEMM_1788_24.pdf#page=1 (Letöltés ideje: 2012. május 31.)

hát jó Magyarok kardra Paripára”), amely a hadrakelést bosszúállásként értelmezi („Kedves Atyáitok’ ki-fólyt piross vére, / Bószszú-állást kiált a’ Török’ fejére”), mégpedig kimondottan Várna és Mohács miatt („Hogy sirassa-meg most Mohátsi prédáját, / ’S Várnánál el-esett Magyarok királyát”). A Batsányi-versben is megtalálható katalóguselemeket itt tehát éppenséggel nem az állandó hadakozásoktól való borzadás narratívája fogja egybe, hanem a vitézség eszményét kizárólagosan a középpontba emelő hadra buzdítás, Várna, Mohács pedig nem a gyászos emlékezés helyei és a kártékony visszavonás következményei, hanem a bosszú legfőbb indokai.

E narratív szerkezetből adódik két további jellegzetesség. Egyrészt a múlt gyászos bukásainak az okai nem nagyon kerülnek szóba, különösen nem az önostorozó visszavonás témája szempontjából. A csatavesztéseket felemlítő részt az a megállapítás vezeti be, hogy „Magát ugyan könnyen a’ Magyar nem hatta, / Ki-álta a’ próbát, valamig álhatta”, s itt következik Nagy Lajos és a Hunyadiak vitézségére való visszaütés,³³ „De végre *Kis-Lajos* szörnyű fátumával, / Meg-verék a’ Magyarat kevés szám hadával. // *Várnánál, Mohátsnál* olly két tsapást tettek, / Mellyel a’ Törökök kevély szarvat vettek”. Vagyis nem a hősiesség hiánya, különösen nem belső bajok okozták Várnát és Mohácsot, hanem a „fátum”, vagy legfeljebb a „keves szám had”. Az is látható másrészt mindebből, hogy Nagy Lajos és a Hunyadiak elsősorban törökverőként, a vitézség erényének példáiként lesznek a dicső múlt katalógusának részei. Néhány szakasszal korábban Attila is hasonlóan a vitézség összefüggésében kerül említésre, s már idéztük az országalapításra vonatkozó részt, mely által a hun-magyar folytonosság képzete jelenik meg. Erre azonban annak megállapítása következik, hogy a Magyar „Idegen Nemzetnek sohasem szolgálja / De a’ *Hóldnak* szarva hogy ellene állja, / Régi ditsőssége mingyárt alább szálla”, vagyis már itt hasonló ellenpontoszó szerkezet képződik, mint a későbbi Nagy Lajos- és Hunyadi-utalásnál.

Lényegében ugyanez a katalógus tűnik fel a *Bétsi Magyar Múzsza* négy hónappal korábbi (január 23-i) számának egyik költeményében is. *A’ mái Magyarokról, a’ Musához* című versezet név nélkül jelent meg,³⁴ de igen nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy ezt is Etédi Soós Márton írta, ugyanis a májusi számokban közreadott vers végén az ott névvel szereplő szerző egyértelműen visszautal a januárban megjelent versre, mint sajátjára.³⁵ Ebben a korábbi versben még inkább középpontban áll a „Régi ditsőssége mingyárt alább szálla” gondolat, de itt ez a múlt–jelen viszonylatban és korcsosulás-

³³ „*Nagy Lajos* fegyverét valamig forgatta, / A’ *Mahumed* Népét keményen rontotta. // Az után *Hunyadi Korvinus* fiával, / Sok ezer Török vért ontott-ki kardjával”

³⁴ http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/99754/1/BEMM_1788_06.pdf#page=3 (Letöltés ideje: 2012. május 31.)

³⁵ Itt mentegetőzik, hogy a hivatali feladatok miatt nem tudta megfelelően kidolgozni versét, de ez szerinte elnézhető, mert magyarul van: „Még-is pennám kétszer a’ Magyarat fel-vette, / A’ mint a hatodik Musa is ki-tette”, az 1788. január 23-i szám pedig éppen a hatodik volt. E számban egyébként két másik költemény is szerepel, az első S. J. monogrammal jelent meg (minden bizonnyal Sándorffi Józsefet kell itt értenünk), a kérdéses versünket követő harmadik darab ugyancsak név nélkül szerepel, de témája miatt ez kevésbé jöhet szóba, Etédi későbbi visszautalása leginkább a második versre illik (magyar téma magyarul – ’Magyart ki-tette’).

ként értelmeződik, szemben a várnai és mohácsi bukást megéneklő másik költemény-nyel, ahol, mint láttuk, a régiek hősiessége is kevés volt a fátum és a tülerő ellenében. *A' mái Magyarokról, a' Musához* című versezet tehát azon búsong, hogy „Oh romlott nemzetünk híres régisége, / Hól vagy *Scythiának*, neve, Ditsóss[ég]e”,³⁶ s a másik verssel egyébként egyező katalógus e tételgondolat alátámasztását szolgálja, s így alternatív narratívát képez.

A vers elején Attilát, Mátyást, Nagy Lajost, Bátorit említi, mint akik vagy nem ismernének rá a jelen magyarjaira, vagy akiket a jelen magyarjai nem ismernek már, utóbb Bendegúzt, Árpádot, Attilát, Lehelt, Taksonyt, Géza fiát, azaz Istvánt szólítja meg, kérvén, „Bámullyátok hogy bánt a' Magyar magával”. Ennek okozójaként a költemény hosszasan ostromozza az idegenmajmolást, a módizást, elsősorban öltözetben, szokásban és nyelvben, s ezt a vitézség ősi erényei megromlásaként értelmezi, majd a katalógusból következő tanulságot így fogalmazza meg: „Régi vitézségnek eleven példája, / Kitől a' Holdnak-is gyakran lett tsorbája, / Oh régi Magyarok hajdani Hazája, / Könyvez ma éretted Ister vize tája. // De mit? oka ennek, nem más, magad lettél! / Saját véred ellen hogy pártot ütöttél, / Költséges modikat a' mikor bé-vettél / Akkor a' Hazádnak, s magadnak vétettél.” A vers korábbi részeihez képest új elem a felsorolásban a visszavonás témája, de látható, hogy ez is az aktuális múlt–jelen relációban értelmeződik, mint a jelen bűne, s nem vetül vissza a múlt nagy bukásaira. A régi dicsőség és annak példátára így Etédi Soós két versében két különböző és egymással lényegében ellentétes karakterű érvelésmód magját alkotja: az ősi harci erények felemlegetése egyszerre alapozza meg a török elleni harcra való aktuális buzdítást (hiszen a jelen magyarjai az ősök méltó leszármazottjai), valamint az ősi erényeknek a jelen magyarjaiban való elkorcsosulása miatti panaszt.

Ez az első ránézésre talán furcsának tűnő kettősség nem Etédi Soós sajátossága, az 1780-as, 1790-es évek fordulóján ez általánosnak mondható. A republikánus beszédmód két markáns érvelésmódját³⁷ azonosíthatjuk e szövegekben, amelyeknek egymástól eltérő funkciójuk van, részben a török háború melletti kiállás, részben a József intézkedései elleni egyre erőteljesebb tiltakozás összefonódó, de egymástól el is váló kontextusaiban. A közösen használt katalógust az adott összefüggésben koherens narratíva rendezi el, amely a másikkal lényegében nem lép interakcióba, csak identitásképletük azonos a háttérben,³⁸ illetve végső soron jellegükben archetipikusak.³⁹ Egyszerre lehet így érvelni a török elle-

³⁶ *Bétsi Magyar Musa*, 1787. január 23., 6. szám, 45. Az idézet második sorából sajtóhiba miatt elmaradt szótagot a szótagszám és a rímkényszer alapján egyértelműen emendálni lehetett.

³⁷ Lásd minderről részletesen DEBRECZENI, *i. m.*, 217–228.

³⁸ A koherencia végső soron a *natio* hagyományos fogalmának három egymás mellett élő változatában lelhető fel (állam, rendiség, etnikulturális elv), melyek századok óta uralták a politikai communitieszmék terepét (lásd *uo.*).

³⁹ Jan Assmann a „megalapozó és a jelennek kontrasztot vető emlékezés” fogalmait használja a múlt felhasználásának ezen archetipikus érvelésmódjaira. Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 1999, 79.

ni háborúban a magyarok hagyományos vitézségével, hiszen itt ezen erények virulenciájának hangsúlyozása képez mozgósító erőt, másfelől pedig ugyanezen erények fontossága miatt lehet keseregni az azokat fenyegető és megrontó idegen hatások miatt, a megőrzésükre való felszólítást az elkorcsosulás miatti önostorozásra alapozva.

Alternatív narratívák a Magyar Museumban

Az Etédi-versek narratíváinak érvelésmódjai a *Magyar Museumban* éppen a Batsányihoz közel álló szerkesztőtárs, Baróti Szabó Dávid költeményeiben jelennek meg a legmarkánsabban. A *Két Magyar Hazafi' Érzékenységei* Baróti által írott második darabja a törökök elleni háborút bosszúállásként ünnepli, s abban is egyezik a korabeli említésekkel, hogy ez a bosszú kifejezetten Várnáért és Mohácsért való bosszú,⁴⁰ de ugyanezt Mohács említésével már korábban, *A' Magyar Huszárokhoz* című verse is megfogalmazta: „Moháts' mezején majd fogytig el-húllott / Ósink' véréért megadóztattatok, halomra / Vagdaldván fene táborait” a töröknek.⁴¹ A vers az ősi magyar hadi erények feltámadását magasztalja, felöltvén a dinasztia megmentőjének szerepét az „életünket és vérünket” identitásváltozata jegyében.⁴² Baróti ugyanakkor más vonatkozásban a 'korcsosulás nyelvén' szólal meg, lényegében ugyanazt a kettőséget mutatván, amit Etédi Soós esetében is láttunk: „Hol vagytok Nemes Eldődink! bámúljatok: íme, / A' körmös Keselyűk' fajzati, gyáva Galamb! – / Véreitek nagy véretekét szégyenlik! el-hagyták / Nyelvetek'; – erköltstök' rég' temetőre vivék! / Mente, bajúsz, dolmány, öv, kalpag – röllok el-oszlott, / Kortsosodottak; egészsz aszszonyi módra puhák.”⁴³ Batsányi episztolája így nem csak Etédi Soós érvelésmódjától és narratívájától különbözik, végső soron a szerkesztőtárs Baróti éppoly távol áll tőle e tekintetben.

De maga Batsányi sem úgy szól e versben, mint tette az ugyancsak kiemelt pozícióban lévő *Bé-vezetésben* a *Magyar Museum* 1788-as megindításakor. A nemzet műveltségbeli hátramaradásának okait kezdvén vizsgálni, megállapítja: „Friss emlékezetben lehetnek még nállunk azok a' számtalan véres viszontagságok, mellyek Nemzetünknek nem tsak egyéb értékeit, de még elmebéli tehetségeit-is, le-köttve tartották. Az örök végzések tsak azért látszattak Nemzetünket szülő földgyéről e' tájakra még egyszer ki-hozni, hogy újjonnan-nyertt Hazájának mezeit szüntelenül ellenségeinek, 's önnön fijainak vérével öntözze. Nem az egy *Mohátsi* ütközet az, mellyet itt értünk; népetlen pusztáink még ma-is emlékeztetnek bennünket ama' gyászos

⁴⁰ „Szüntesd könyveidet, számtalan Ósaink' / Vérében feredett Varna, 's Moháts! – Ki-tölt / A' bosszú: le-rogyott egy fene gyilkosunk.” (*Magyar Museum I., i. m.*, 288.) Ugyanez az interpretáció jelenik meg többek között Gvadányi József *Nándor Fejér Várnak megvétele* című önállóan kiadott nagyobb költeményében is (Pozsony–Komárom, 1790.).

⁴¹ *Magyar Museum I., i. m.*, 206.

⁴² Lásd erről DEBRECZENI, *i. m.*, 225–227.

⁴³ *Méltóságos Báró Ortzy Lőrincz Generális Úrról (Magyar Museum I., i. m., 32.)*

időkre, midőn édes Atyáink, Hazájok' s szabadságok' őltalmazása közben, halmokra hullottak.”⁴⁴ Lényegében együtt állnak itt az episztola világszemléjében majdan olvasható elemek, a szüntelen vérontás képe, annak példáiként pedig a kettős honfoglalás, az állandó védekező háborúk, köztük Mohács (igaz, csak mint egy a sok csata közül), s majd fel fog tűnni később a visszavonás kárhuztatása is.

Csakhoggy egészen más narratíva szervezi ezeket az elemeket: itt ez a példasor arra a konklúzióra fut ki, hogy „Könnyen el-gondolhatni, hogy az illetén vérengző időkbelen, az olaj-fa' békes árnyékát-szerető szelíd Músák közöttünk nem igen múlathattak.” Majd ezt követően jönnek a korábban már idézett példák Attiláról és Mátyásról, akiknek az udvarában „a' fegyver-zörgés közt-is” szolt a dal, virágzott a tudomány, hogy aztán leszűrhesse a tanulságot: „mitsoda nagy magasságra nem juthatna Nemzetünk, ha Mársnak vérengző mezeit el-hagyván, a' Músáknak áldozhatna.” Lényegében ugyanez a narratíva tűnik fel a Mindenés Gyűjtemény egyik cikkében,⁴⁵ s ezt idézi meg a Virághoz szóló episztola zárásának horatiusi reminiscenciája is: „Bóldog az az Ország, mellynek környékében / Nyúgosznak a' Múzsák békesség' öleében”, s amely köré abba a számba egész verscsoport kerül beszerkesztésre. Ez a versblokk Barcsay Ábrahám és Ányos Pál verses levélváltásából, valamint Barcsaynak az egyetem Budára költöztetését ünneplő verséből áll. Tártyuk a vérontás elítélése, s a békességnek mint a tudományok kibontakozását biztosító alapfeltételnek a dicsérete, a szerzők pedig Batsányi elődei (Ányos már nem él, Barcsay pedig nem aktív).

Nyilván nem tekinthető véletlennek, hogy a *Bé-vezetés* idézett részei által közrefogott kétsoros citátum is éppen Ányos Pál verséből való (*A' Szép Tudományoknak Áldozott Verse*), amely vers nemcsak ezt az alapgondolatot fejt ki részletesen, de még a Batsányi-episztola zárlatában feltűnő horatiusi reminiscencia előképe is megtalálható itt („Bóldog haza, a' hol Minerva székéből / Polgárok nőnnék fel Musák kebeléből”).⁴⁶ A vérontás általában vett elítélése, a békesség és a tudományok fejlődésének összekötése a Batsányiék előtti nemzedék egyik alapvető témája és tétele, a Batsányi által a *Magyar Museum*ban ismertetett Bessenyei-mű, a *Hunyadi* is e tárgy körül forog: Mátyás hadakozásait kritikával illetvén, s így éppen nem a dicső király kultikus képét épít-

⁴⁴ Uo., 9.

⁴⁵ „Mi tsuda tehát hogy az innen ki-takarodott régi Eleink, ezen Őseikről reájok szállott és beléjek rögzött természeteket alattok valóik eránt, még ide ki is olly soká meg-tartották? A' kik is továbbá természetek szerént fegyver viselő és hadakozó emberek lévén, igen keveset gondoltak s gondolhattak a' tudományokkal; mivel a' fegyver zörgések között nem igen énekelgetnek a' músák. Azonkívül, ha néha néha valami ideig szelidültek és miveltek is, mint a' Nagy Lajos' és Mátyás' uralkodások alatt; de tsak ugyan sok ideig nem tarthatott ez eggy végben. A' Török szomszédnak szüntelen való harapozása, sőt végre az Ország-nak nagy részébe lett bé-ütése, és annak bírása, ki-ütötte azokat Nemzetünknek fejből; és a' tudományok' s mesterségekre nézve kéntelenítetett tsak úgy tántzolni, mint az akkori vérengző idők engedték, és a' Török síp fúttá.” (*Mindenés Gyűjtemény*, 1790., III. negyed, XXV. levél, 400.)

⁴⁶ *Barátságos mulatozások: Episztolagyűjtemények az 1770–1780-as évekből*, kiad. LABÁDI Gergely, Bp., Universitas, 2012, 283. Az előkép természetesen nem valamiféle közvetlen átvételre utal, noha ezt sem lehet kizárni, ahogy bizonyítani sem; sokkal fontosabb a motivikus-topikus hasonlóság hangsúlyozása.

geti.⁴⁷ A békesség és tudományok témája azonban még a Bessenyei-nemzedék eszmélkedésénél is korábbi, a hungarus értelmiség eszmei harcaihoz nyúlik vissza, amelyet a reimmanni bírálatokkal szemben folytatott.⁴⁸ A kulturális elmaradottság és a kultúra-teremtésre való alkalmatlanság vádjaira részben cáfoló, részben magyarázó válaszok születtek, a cáfolóakhoz tartozik például a historia litterariák adatgyűjtése a felmutatható eredményekről, a magyarázóakhoz a hátráltató okok, elsőrendűen az Európát is védő, állandó törökellenes hadakozások felemlgetése. Ez utóbbi apologetikus érvelésmód örököse a századvégi tudós hazafiság azon érvelésmódja, amely összeköti a békességet a tudományok előrehaladásával, s erre immár példát is tud említeni, Mária Terézia uralkodásának idejét, ahogy azt Batsányi is teszi a *Bé-vezetésben*.

Ez egyben a pártoló királyi udvar szerepének felértékelődésével is együtt jár, ami elég egyértelműen megnyilvánul a *Bé-vezetés* hosszú európai szemléjében. Az uralkodó mint eszménykép, egyrészt pártolja a tudományokat, s e pártolást az akadémia által intézményesíti, másrészt megtestesíti az egységet, ami pedig a belső széthúzás ellenpontját képezi meg. A visszavonás fogalma ebben az összefüggésben már politikai, s nem vallási értelemben használatos Batsányinál; jól szemlélhető ez éppen a *Bé-vezetésben*, ahol ezek külön-külön bekezdést kapnak,⁴⁹ illetve a Virághoz szóló episztolában is, ahol ugyanez a szerkezet figyelhető meg a 20–23. szakaszokban. Mindkét helyen a történeti narratíva elemeiben jórészt egyező, de egészében eltérő jelentésű példatárak *mellett* szerepel (a *Bé-vezetésben* fokozó szerkezettel kapcsolódván azokhoz, az episztolában általános tanulságként úsztatva rá arra), tehát egyik esetben sem láthatjuk még a visszavonást mint a bukás, a visszavonás hiányát pedig mint a nemzeti nagylét *okát*. A 'belső egyenetlenség' mint a nemzetet fenyegető fő veszedelem csak a *Magyar Museum* második kötetének programosan összeállított első számában⁵⁰ kap középponti helyet.

Programosság a Magyar Museum második kötetének első számában

Áttekintve a szám anyagát, első ránézésre a változatosság a szervezőelve mind műfaji, mind tematikai értelemben. Találunk benne episztolát, ódát, dalt, tanító költeményt, alkalmi verset, dramatikus és prózai szövegeket egyaránt, ezek témája a napi

⁴⁷ Bessenyei György összes művei: Társadalombölcseleti írások 1771–1778, kiad. KULCSÁR Péter, Bp., Argumentum – Akadémiai, 1992, 27–34.

⁴⁸ Lásd erre nézve TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita...: Egy szállóige történetéhez*, Bp., Akadémiai, 1969, 85–92; DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai, 2004, 167–176. Vö. DEBRECZENI, *i. m.*, 202–205.

⁴⁹ „MÉG tovább ment a' belső egyenetlenség, melynek ragadó mérge meg-vesztegetvén Nagyjainknak szíveket, szüntelenül Hazánk' kebelét szaggatta.

IDE járult az Országokat-pusztító Vallásbéli Versengés, mely Magyarainkat, mint ellenségeket, egymásba-vesztvén, önnön magok által emésztette.”

⁵⁰ Lásd erről BATSÁNYI, *i. m.*, 299; *Magyar Museum II.*, *i. m.*, 38–49.

aktualitásoktól a teremtésről való elmélkedésen és a hazafiság dicsőítésén át a szerelemig terjed. Az eredeti versek túlsúlya mellett Horatius- és Metastasio-fordítás, valamint Zrínyi-átirat is helyet kap itt. A szerzői kör viszont igen egynemű (Ányos, Barcsay, Kreskay, Virág, Verseghy, továbbá Baróti, Szentjóni, valamint Ráday Gedeon), a második kötettel egyedüli szerkesztőként bemutatkozó Batsányi egyértelműen az 1770-es, 1780-as évek fordulóján meghatározó pesti pálosok és az Orczy-ház továbbélő kapcsolati hálójára épít.⁵¹ Nyilvánvalóan nem független ettől a szellemi közegtől a számnak a tematikai és műfaji változatosságban is átütően megnyilvánuló programossága, amely 1790 tavaszának aktuális dilemmáira reflektál.

A Batsányi-episztola már vizsgált rendjét követve először a török háború témáját emelhetjük ki, amelyhez Szentjóni Szabó László *Loudon' és Koburg' Győzedelmekre* című költeménye mellett Baróti Szabó Dávid versének (a *Két Magyar Hazafi' Érzékenységei* imént idézett második darabjának) az eleje is kapcsolódik, de áttételesen Ráday Gedeon Zrínyi-átirata is összefüggésbe hozható vele. Az 1789 őszén aratott nagy győzelmek (Foksány, Martinesty, Belgrád) a győzők dicsőítése mellett alkalmas jelentenek a 'Török Hóld földig alázatásának' megünneplésére, egészen a korabeli általános értelmezés szellemében. A Batsányi-episztola befejező szakaszai, vagyis a közvetlen alkalmiság jelentette keret másik eleme Virághoz szólván a „jó hazafi” képet villantja fel, akire örök emlékezet vár az Érdem Templomában. A „jó hazafi” alakjának felmutatása ugyancsak több szöveg legfőbb érdekelttségét képezi, kiemelhetjük Kreskay Imre *Az igaz nemesség* című rövid versét, amely a *vera nobilitas* toposzának variációja, valamint ugyancsak Kreskaytól a *Scipió álma* című nagyobb Metastasio-fordítást, mely allegorikus-dramatikus szöveg. De a *Két Magyar Hazafi' Érzékenységei* mindkét darabjában feltűnő antik példázat, az Orczy László alakjának felnövesztésére szolgáló római hős, Camillus alakja is jól illeszkedik e sorba.

Az említett verspár első darabja Batsányié, s így együtt önálló nyomtatványként is megjelentek Orczy László főispáni beiktatása alkalmából, a Batsányié pedig helyet kapott a *Hadi és más nevezetes történetek* hasábjain, tehát már ismertek voltak, mire a *Magyar Museum*ban kijöttek. Ebben a kiadástörténeti tényben éppen az a jelentésszerű, hogy Batsányi három hónapon belül harmadjára is közreadta ezt a versét, ráadásul a *Magyar Museum*ban ott áll előtte *A' Frantzia-oroszági változásokra. 1789*, amely a despotát inti a törvényességre, jól érzékelhető aktuális áthallással.⁵² Maga a főispáni installáció a józsefi rend elbukásának és a törvényes rend visszaállításának szimbolikus aktusává vált. A közvetlenül az alkalomra vonatkozó részeket leszámítva Batsányi verse a Virághoz szóló episztola újraírásának is tekinthető, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy ami akkor és ott, 1789 decemberében még csak „édes remény”, az 1790 áprilisában már megvalósulni látszik, ahogy arra a mottó és az első sor utal („Melly örömtől zengnek *Kassának* hajléki?”), egybehangzóan sokak érzü-

⁵¹ Vö. *Magyar Museum* II., i. m., 38–41.

⁵² Vö. Bíró Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1994, 360–361.

letével.⁵³ Ugyanígy előbb a „Nemzetek kegyelmes Attyának” kegyelmében való bizakodás fogalmazódik meg, utóbb már „az Úr atyai végzései” iránti köszönet, az ekkoriban átalakulóban lévő „magyarok istene”-formula felhasználásával,⁵⁴ s megjelenik ezt követően a világszemle-toposz is, igaz, ezúttal terjedelemben és funkcióban korlátozottabban.

Szintén közös a hánykódó hajó mindkét versben alkalmazott képzete, amely Barótinál ugyancsak feltűnik, sőt, maga a horatiusi költemény is helyet kap a számban Virág Benedek fordításában, noha az már megjelent korábban Kazinczytól is, formahűen.⁵⁵ A hajó-toposz aktuális jelentését Batsányi mindkét helyen kifejti. „Ím! nyög a’ Hazafi most-is fájdalmában, / Nem vehetvén reményt árva mivóltában; – / ’S nem találván Hazát önnön Hazájában, / Tsak panasz, tsak jaj-szó zeng bús ajakában!” – szól a Virág-episztoła *Himnusz*t idéző versszaka, s nagyon pontosan rímel erre az Orczyhoz szóló vers: „Titokban sírt a’ jó Hazafi, ’s hallgatott” és „Idegenek vóltunk tulajdon Hazánkban!”⁵⁶ Míg azonban az előbbi csak általában említi a sérelmeket, a „Törvény szentségére” és a „vérrel szerzett örökségre” hivatkozván, az utóbbi ugyanúgy tételes felsorolást ad erről, mint Baróti verse, kiegészítve azonban azt az „idegen” elleni kifakadással. Az „Idegenek vóltunk tulajdon Hazánkban!” felkiáltás után ugyanis azt olvashatjuk, hogy a jó hazafi „Telkén az idegen mérő-lánttal jára”, valamint, hogy „Azonn a’ Jövevény kévüket kötözött”. S ha nem lenne világos, miről van szó, lábjegyzet magyarázza el: „A’ többek között a’ végre hozták-bé Hazánkba az Emberi Nemzetnek ama’ seprejét, a’ Svábságot, hogy Népünket a’ föld-mivelésre taníttsa, és (a’ mint a’ *Szomszédok* mondani szokták) erköltseinek durvaságából kivetkeztesse!” S a *Szomszédok* kifejezés már szelidített változat, mert az újságból ezt a cenzor kihúzatta, az önálló nyomtatványban pedig *Németek* állt a helyén.⁵⁷

E kontextus a „nem találván Hazát önnön Hazájában” sort is behelyezi az idegenség eme aktualizált és a korban nagy teret kapó beszédrendjébe⁵⁸ (noha a benne megfogalmazódó képzet utóbb, a formula önálló élete során elszakadni látszik ettől a közvetlen vonatkozástól⁵⁹). Annál is inkább behelyezi itt, mert előtte néhány vers-

⁵³ „Győztünk, oh Magyarok!” – jelenti be Baróti versének első sora, hasonlóan Kazinczy ugyanekkorai újjongásához Hamlet-fordítása ajánlásában, lásd erről részletesen DEBRECZENI, *i. m.*, 217–218, 237–240.

⁵⁴ „Él még, mondád, él a’ Magyarok’ Istene! / Ha Ő nem akarja, ki tehet ellene?” (Vö. PÉTER László, *A Magyarok Istene*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, XXVI., Szeged, 1994, 101–107.)

⁵⁵ Virág e fordítása ugyanis még párosrímű tizenkettősökben készült, s csak majd mikor az *Orpheus*ban újra közreadja, akkor dolgozza át maga is formahűen, ott az eredetivel és a Kazinczyéval párhuzamos közlésben jelenik meg (*Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 240–241.).

⁵⁶ *Magyar Museum I.*, *i. m.*, 286.

⁵⁷ Vö. BATSÁNYI, *i. m.*, 310–312; *Magyar Museum II.*, *i. m.*, 166–167.

⁵⁸ Erről lásd DEBRECZENI, *i. m.*, 229–232.

⁵⁹ Noha Mészöly Gedeon a *Himnusz* kapcsán is a németellenességet emeli ki Kölcsey-szövegpárhuzamok alapján (MÉSZÖLY Gedeon, *Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1939, 39–40.), magában a versben a „nem lelé Honját a’ hazában” kifejezésnek véleményünk sze-

szakkal „Kaján Szomszédinknak vad agyarkodása”-ról esik szó. A rendi natio történeti-jogi sérelmei így az idegenség identifikációs energiáját is mozgósítva állnak a versek aktuális vonatkozásának a középpontjában. Ezen aktuális összefüggésrend másik domináns eleme a visszavonás. A Virág-episztolában az „egyenetlenséget” kárhoztató rész közvetlenül megelőzi az aktuális helyzetből fakadó panaszokat, de jelzett oksági viszonyt nem épít ki közöttük.⁶⁰ Az Orczyhoz szóló versben azonban ez a kapcsolat már létezik: „Nem bízott az atya saját magzattyában; / Barát, ellenségét vélte barátyában; / Titokban sírt a jó Hazafi, s hallgatott; / Mert, ha szóllt, pártosnak s bolondnak tartatott”. Az ebből fakadó felszólítás az „egyenetlenség” megszüntetésére azonban itt nem kap külön hangsúlyt, beleértődik a Haza javára való cselekvés általános érvényű parancsába, amely a rabok leszünk vagy szabadok választójaként interpretálódik a vers végén.⁶¹

A szám egészében azonban ez a különös hangsúly is megképződik, éppen Baróti párversének a zárataként, amely így a verspár zárata is: „Eggyes szívvel azért, Pap, Nemes, Úr, Paraszt! / Egy lélekkel! – Azon tzelra szepelkedünk! – / Itt a vissza-vonás, kárhozatos dolog. – / Tárgyunk’ eszközibenn hogy-ha meg-eggyezünk, / Gyözendünk, Magyarok! s kétszeresen, megint.”⁶² S ne feledkezzünk meg Baróti *Egy le-döltt dió-fá-hoz* című költeményéről sem, benne az elhíresült toposzal: „Szemeimbe tűnnek / Gyilkosid. Nem volt kül’ erőszak: ott-benn / Ön’ magadban volt meg-ölo mirigyed, / S titkos el-ejtöd.”⁶³ A kárhozatos visszavonás a nemzet pusztulásának az „idegenek” jelentette fenyegetés melletti legfőbb okaként tűnik elénk, pontosítva és aktualizálva a Virághoz szóló episztola világszemle-toposzának elvont általánosságát, s így azzal együtt az első szám programosságának központi magját alkotja. Mindennek a történeti példatárral való narratívaképző kapcsolata azonban csak a világszemle toposz által teremtett lehetőség, a versben még nem alakul oksági viszonyra, a számban másutt pedig egyáltalán nem jelenik meg. De a történeti narratíva katalóguselemei már a ’régi dicsőség–elbukás’ szerkezetbe rendeződtek, csak a lappangóan jelenlévő, erre mintegy ráúszó jelentésnek (a visszavonásnak mint oknak) a kifejezetté válása és az ebből következő felszólító gesztus hiányzik innen.

rint nincsen ilyen kontextusa, a közvetlen politikai összefüggésnél jóval általánosabb érvényűvé növekszik az. További szövegpárhuzamokra nézve lásd *Kölcsey Ferenc minden munkái: Versek és versfordítások*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001, 733–734.

⁶⁰ A *Szomszéd* elítélését is a belső széthúzásra utaló sor előzi meg: „Sok maszlagos Polgár garázdálkodása”.

⁶¹ „Ügy siess meg-indultt Hazád’ óltalmára, / Hogy most: vagy Szabadság lessz munkádnak árra, / Vagy Jobbágyodnak jutsz magad-is sorsára.” (*Magyar Museum I., i. m., 288.*)

⁶² *Magyar Museum I., i. m., 289.*

⁶³ *Uo., 262.*

Mohács, a visszavonás és az emlékezés

A visszavonás és a történeti narratíva közvetlen összekapcsolódása nem a *Magyar Museum*-ban, hanem annak környezetében történik meg. Batsányi 1792 őszén ismét verses levelet ír, ezúttal Szentjóni Szabó Lászlónak, aki az év második felét hivatalos kiküldetésben Mohácson töltötte.⁶⁴ A hely ihletése folytán az episztoला első nagy egysége Mohács témájával foglalkozik, s rögtön az elején nyilvánvaló közlésként szerepel visszavonás és bukás oksági kapcsolata: „Ott vagy-e még amaz árva mezőn, hol hajdani fényünk / Oly bús éjbe merüle? hol a vad visszavonásnak / Lelke dicsőségünk örökös fátyolba borítá?”⁶⁵ Később aztán részletezve és tanulságként megfogalmazva újra- meg újra feltűnik ez a gondolat: „E nemzet, míg a haza közhasznára tekintvén / Bölcs fejedelmeinek vígan hódolva virágzott; / Visszálkodva mivé lett ott elvégre, tulajdon / Vétke miatt! s mi lehetne talán még egykor, ezernyi / Kárunkon okosodva ha már egyezni tanulnánk”. A visszavonás itt egyértelműen a régi dicsőség elveszejtője, ebbéli mivoltában fonódik össze Moháccsal, ami így példázattá válik, s felszólítást alapoz meg a jelen magyarjaihoz a belső egység megteremtésére, ami a nemzeti nagylét záloga. Ezt visszahangozza Szentjóni válaszverse is.⁶⁶

A visszavonásnak a történeti narratívával való jelentésképző összefonódása megfigyelhető Etédi Soós Márton 1792-ben megjelent *Magyar Gyász* című eposzi igényű versezetében is.⁶⁷ A szerző, aki művét egyébként Orczy László abaúji főispánnak ajánlotta, korábbi *Rövid Hadi-Tanáts* című művének néhány versszakát is újrahasznosította itt, *A' Magyar Nemzetről közönségesen* című bevezető részben, ahol aztán a dicső múlt példáinak felsorolása után megállapítja, hogy „Régi ditsőségünk oszlopa le-dűle // Mert ellensége lett testvér testvérenek, / Üldözője Attya édes Gyermekeknek, / Némelly motskolója saját Nemzetének, / Gonosz prédálója sok örökségének. // Irigység, erőszak rontá az Országot, / Idegenek bírtak hamissan jószágot, / Sok Hazafi látott keserves rabságot, / Boszszú-állás ölte az ártatlanságot.”⁶⁸ Látható, hogy a visszavonás és az idegenek elleni vád összefonódva jelenik meg, ahogy Batsányi Orczy Lászlóhoz írott versében is, s az egész gondolat beleágyazódik a korcsosulás beszédmódjába, mikor az első részben a török szultán azzal érvel a magyarok elleni támadás megindítása mellett, hogy „Uralkodik köztök a' szörnyű pártosság” és „Nints

⁶⁴ Vö. BATSÁNYI, *i. m.*, 355; *Szentjóni Szabó László összes költeményei*, kiad. DEBRECZENI Attila, Bp., Bállassi, 2001, 199.

⁶⁵ BATSÁNYI, *i. m.*, 60. Batsányi 1808-ban jegyzetekkel látta el versét, amelyekben felerősíti e szólamot (e kéziratban maradt jegyzeteket lásd *Uo.*, 367–371.).

⁶⁶ „El-fogyott a' Magyar; – együtt még sem tartott, / Rontván maga alatt szüntelen a' partot!” SZENTJÓNBI, *i. m.*, 146.

⁶⁷ *Magyar Gyász, vagy-is Második Lajos Magyar Királynak a' Mohátsi Mezőn történt veszedelme Mellyet gyenge tehetsége szerént Verseken kívánt szedni egy Nemzete romlását kesergő Nemes Magyar E. S. M., Pesten, Nemes Landerer Mihály' betűivel 1792.*

⁶⁸ *Uo.*, 12.

már gyakorlások a fegyverkezésben, / Töltik idejeket ivásban, ’s evésben”.⁶⁹ Csakhogy a korcsosulás itt a dicső múlttal szemben nem a jelent jellemzi, hanem a hajdanvolt bukás okozója, amiből a jelen számára adódik a tanulság az ősi vitézi erények fenntartására és a pártosság megszüntetésére,⁷⁰ ahogy Batsányi Szentjóbához szóló episztolájában is láttuk.

A visszavonás mint értelemképző fogalom láthatóan transzformálja magát a történeti narratívát is, hiszen szűkíti a katalóguselemeken és másként fókuszál, mint azt a lényegében hasonló elemekből építkező narratíváknál láttuk. Szűkíti, amennyiben Mohácsot előtérbe állítja Várnával szemben, s a nemzet bukásának lényegében egyedüli reprezentánsává teszi. Noha Batsányi maga például mindvégig fenntartja a Várna–Mohács kettősséget, versciklust is szentel később a témának, Várna idővel fokozatosan kiszorul ebből a szerepből.⁷¹ Magyarázatként az az ideologikus összefüggés tűnik kézenfekvőnek, mely szerint Mohács kiemelt szerepét a narratívában az ország akkori három részre szakadása teremti meg,⁷² ahogy például Kisfaludy Sándor 1822-es *Dobozy Mihály és hitvese* című regéje első szakaszában egyértelműen meg is fogalmazza: „Te Várnával foghatsz kezet! / Csakhogy akkor még örök / Nem lett nálunk a török.”⁷³ Mint láttuk, a territórium identitásképző mozzanata játszott jelentős szerepet a katalógus más elemeinek kiválasztódásában is, úgymint a honfoglaló Árpád és a területszerző nagy királyok, I. Lajos és Mátyás felértékelődésében, teljesen logikus tehát, hogy ennek ellenpontját a területiális egység elvesztése jelentheti, ami pedig szükségszerűen Mohácsot állítja előtérbe.

A visszavonás növekvő szerepe a narratíván belül is másként fókuszál, mint azt az ugyanezen elemekből építkező alternatív narratíváknál láthattuk. Mindegyik esetben azonosítható egy központi fogalom, amely értelemképző jelentőségű a narratíva egészére nézve, s ez a jelentés-konstrukció markáns ellentét által képződik meg, amely a katalóguselemeket is elrendezi. Etédi Soós 1788-as verseiben és Barótinál a *vitézség* fogalma jelölte ki a fókuszot, ennek megléte avagy hiánya hozott létre centrális ellentétet, amely aztán két vonatkozásban teremtett narratívát. A múlt–jelen viszonylatban a hajdani dicső ősök és elkorcsosult utódjaik kerültek szembe, a jelenben viszont a török elleni harc értékelte fel ugyanezen utódok hősiességét, a narratíva e „megalapozó” és „kontrasztot vető” szerkezetekre simul rá. Batsányi *Bé-vezetésében*, a *Mindenes*

⁶⁹ *Uo.*, 19.

⁷⁰ „Szeretet, egyeség épít ditsőséget, / De dühös irigység tör égi szentséget, / Az erőnek hűség adhat tehetséget, / Viszsa-vonás el-ront sok ép nemzetséget.” (*Uo.*, 53.)

⁷¹ A Batsányi versének keletkezését követő mintegy két évtizedből példaként említhetjük Péteri Takáts József, Kisfaludy Sándor, Versegly Ferenc, Virág Benedek, Pázmándi Horvát Endre műveit (ezekről összefoglalóan lásd HORVÁTH János, *Kisfaludy Károly* [1936] = *Horváth János irodalomtörténeti munkái III.*, Bp., Osiris, 2007, 760–762; MEZEI Márta, *Történetiszemlélet a felvilágosodás irodalmában*, Bp., Akadémiai, 1958, 72–76; FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*, Bp., Akadémiai, 1961, 246–250).

⁷² Ezt emeli ki Mezei Márta is (MEZEI, *i. m.*, 68.).

⁷³ *Aurora*, 1822, 22.

Gyűjtemény cikkében és másutt a *békesség* fogalma áll a középpontban, mint a tudományok felvirágzásához szükséges állapot, s vele szemben az ezt akadályozó háborúsodás, a narratíva így ezen ellentét mentén formálódik meg. Ugyanezt a jelentés- és narratíva-konstruktív műveletet figyelhetjük meg a *visszavonás* fogalma körül, amikor is az a dicsőség és a bukás állapotainak okaként interpretálódik, s a narratíván belüli fókusz a 'nemzeti nagylét és a 'nagy temető' ellentéte igazítja be. Nem véletlen tehát ebből a szempontból sem Mohács kiemelt szerepe, ahogy a kontrasztos szerkezet másik pontján sem véletlen Mátyás feltűnése. A narratíva jelentéspotenciálja éppen a végsőkig feszített kontrasztban rejlik, ami magához rendeli a narratíva többi elemét.

Fel kell figyelnünk arra is, hogy Mohács temetőként metaforizálódik, ami előtérbe állítja az emlékezés aktusát és az emlékéllítés gesztusát. A Virághoz írott Batsányi-episztola „Utasa” jelen van a hajdani csatatéren, melyet temetőként nevez meg, s az emlékoszlopra dől.⁷⁴ A Szentjóbíhoz írott verses levélben e kép még inkább jelenetezővé válik, s az emlékezés kultikussá növesztett, eseményszerű aktusában az ősök szava is felhangzik: „Hajh, iszonyú térség! gyászos temetője hazámnak! / Jártam hantjaidon; láttam sírhalmaik én is / Ősünknek, kik hajdan az ellenségre kikelvén / Honnyunkért, s ott halva vitéz vérekkel adózván, / Intenek íme! s világ füle hallatára kiáltják: / »Nézz e térre; s tanulj már egygyességre, magyar nép!«” Nem lehet eléggé hangsúlyozni e mozzanat jelentőségét. A történeti narratíva az eddig láttott példákban, a századvégi nyilvánosságban ideologikus érvelésmódokhoz kapcsolódott, ezektől, az ezekben központi szerepet betöltő fogalmaktól és fogalmi ellentétektől kapott új és új értelmet. A temető metaforával előtérbe lép maga az emlékezés. Az ideologikum átélhetővé válik, ami minden identitásképző művelet lényegi eleme: a létrejövő kulturális alakzatok reflektálatlan vagy ceremoniális használata során formalmazódhat hatásosan az azokban mintegy érzéki formát nyerő ideologikum.

Batsányi episztoláinak e tekintetben közvetlen előzménye Ányos Pál, tágabb kontextusa az ossziáni versek világa. *A Szép Tudományoknak Áldozott Versek*, melyet Batsányi a *Magyar Museum*hoz írott *Bé-vezetésében* idézett, tartalmazza lényegében ugyanazt a névsort, amelynek többféle narratívába szerveződését láttuk az eddigiekben. A horatiusi reminiscencia („Boldog Haza, a' hol Minerva székéből / Polgárok nőnnék fel Musák kebeléből”⁷⁵) itt az emlékezés pozícióját alapozza meg: „Melly szép lesz majd látni nemes Ifjainkat / hogy fogják tanulni régi százainkat”. Ezt követően jönnek a katalóguselemek Nagy Lajostól Mohácsig, de mint az emlékezés tárgyai, hiszen nem önmaga Mohács és az ahhoz társított ideologikum jelenik meg itt közvet-

⁷⁴ Lásd tanulmányunk második mottóját. A kritikai kiadás szerkesztői egyébként feltárják, hogy ekkoriban nem volt ott emlékoszlop, s hogy utóbb erről Batsányi is tudomást szerzett (BATSÁNYI, *i. m.*, 296–297.).

⁷⁵ *Barátságos mulatozások*, *i. m.*, 283. Az előkép természetesen nem valamiféle közvetlen átvételre utal, noha ezt sem lehet kizárni, ahogy bizonyítani sem; sokkal fontosabb a motívus-topikus hasonlóság hangsúlyozása.

lenül, hanem az, hogy ezek az ifjak „Verset énekelnek Moháts mezejéről”, s ezenközben „fel fogják tanálni jövendő tzéljokat: / Miként kell szeretni édes Hazájokat!” Ez az emlékező pozíció több más Ányos-versben (és másutt is) megformálódik, különböző tárgyak vonatkozásában,⁷⁶ s megjelenik maga az emlékező is a jelenetező leírásban: „Szomorú Vezekény! voltam mezeiden, / hallottam gerlitzét nyőgni térségiden, / Szent irtozás lebeg utazok szivében, / Egy sirni készülő köny reszket szemében”.⁷⁷ Vezekény ebben a topikus leírásban csereszabatos, s végső soron valóban mindegy e tekintetben, hogy Várna vagy Mohács kerül a helyére, avagy Osszián valamely csatája. Jellegzetesen a reflektált emlékezetet használó ossziáni versvilág kontextusában értelmezendő ez a jelenség, s Batsányi számára éppen ez a költői világ jelentette az egyik alapvető indító élményt, az ebben megformált bárd-szerep pedig a legfőbb önértelmező mintázatot.⁷⁸

Az a narratíva tehát, amely a „nemzeti nagylét–nagy temető” szerkezetre épülve a visszavonás ellenében a belső egységre szólít fel, elválaszthatatlan az emlékezés reflektálttá válásától, keletkezéséből, használatában egyaránt. A visszavonás ezen értelmezése persze nagyon régre visszavezethető, hiszen Mohácsot e hagyomány szerint éppen a visszavonás okozta,⁷⁹ igaz, a visszavonás még főleg a vallási megosztottságot jelentette, ahogy II. Lajos halálában is a szakrális áldozat képzeletében jelenik meg.⁸⁰ A 18. század végén formálódó nyilvánosságban azonban nem látszanak a folytonosság számai ezen értelmezésekkel, legalábbis sehol nem válnak jelzetté az esetleges kapcsolódások. Sőt, éppen az figyelhető meg, hogy e narratíva elemei részben még nem rögzültek, részben különböző narratívákba rendeződve léteznek, valamint a visszavonás fogalmára épülő ideologikum is mozgásban van, ami így együttesen az aktuális hely-

⁷⁶ Nagy Méltosagu Galanthal Groff Eszterházi Pálnak Pétsi Püspökségre lett fel emeltetését Inneplő Verseket, valamint Barcsayhoz szóló 1778. december 25-én és 1791. július 27-én írott episztolái. A *Mindenes Gyűjtemény* már idézett cikkében pedig ez olvasható, a jól ismert katalóguselemek felsorolásával: „Egynehány esztendőktől fogva majd tsak nem úgy lehet e’ részben képzelni Nemzetünket, mintegy iszapban el-süllyedett hajót, mellynek már holmi apró tsajakak és tsónakok a’ hátán hajókáztak-el. Ezt az űlt hajót egy (vektissel) emelőrúddal lehetett a’ többek között az iszapból fel-venni, hogy még eggyeser a’ víz színén lebeghessen, és ki-terjesztetet vitorlákkal repülhessen is. Ez az emelő-rúd volt a’ nyelv, mellyet minden Vallás-külömbőség nélkül féltének minden igaz Magyarok. Ez a’ nyelv emlékeztette őket az ő vitéz Eleikre, Atillára, Hunyadira, Mátyásra, Lajosra, a’ Báthoriakra s egyebekre. Látták, hogyha egyszer nyelvünk el-töröltetik, majd tsak mint valamely meséket, úgy fogják emlegetni némelly írigy és idegen piszkáló Írók ezeknek halhatatlan virtusaikat.” (1790., III. negyed, XIX. levél, 289.)

⁷⁷ *Barátságos mulatozások*, i. m., 289. Az Ányos-párhuzamok feltárását lásd BATSÁNYI, i. m., 296.

⁷⁸ Lásd erről DEBRECZENI, i. m., 361–367.

⁷⁹ BITSKEY István, *Mars és Pallas között: műltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 11–60, főleg: 44–52; IMRE Mihály, „Magyarország panaszá”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, főleg: 22–27; 37–46; 104–107.

⁸⁰ SZILÁGYI András, *Két humanista főpap a barokk kor emlékezetében = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, 90–93.

zet értelmképző jelentőségére figyelmeztet. Az 1780-as, 1790-es évek fordulójának megbolydult időszaka azonban nem csak az ideologikum megképződését eredményezte. Az emlékezet és az emlékező is előtérbe lépett, s ezáltal az éppen megformálódó ideologikum átélhető kulturális alakzatként volt képes megjelenni. A mai formájában ismert, kortalannak és időtlennek érzékelt nemzeti narratíva ekkor és ezáltal született meg, úgy is mint emlékezethely.

ATTILA DEBRECZENI

*National Grandeur, the Great Graveyard, and Batsányi
(the Formation of a National Narrative)*

The narrative based on the images of „national grandeur” and „the great graveyard”, recurring in the writings of Batsányi and his contemporaries, is an imperative of inner unity in the face of „dissension,” a notion that used to stand for faction. Also, it is inseparable from memory becoming self-reflective. The concept of „dissension” can be actually dated back a long time ago; for example Mohács was considered a result of „dissension” within this tradition, even though the word itself mainly meant religious division at that time. However, in the public sphere evolving at around the end of the 18th century, these interpretations do not seem to be detectable anymore, at least there are no marked lines of continuity between publicity and the above mentioned interpretations. On the contrary, the elements of this narrative are not yet even solidified, and coexist with various other narratives. Furthermore, the ideologem based on the notion of dissension is in constant change, and thus calls attention to the potential of this historical moment for creating new cultural meanings. On the one hand, the turn of the 1780s and 1790s as an obscure period lead to the birth of this ideologem, while memory and the remembering subject came into the forefront on the other. As a result, the ideologem being formed was able to appear as a tangible cultural construction. This is how the national narrative we know as a timeless and ageless entity today emerged – also as a *lieu de mémoire*.